

An Analysis of Factors Affecting the Resilience of the Islamic Republic of Iran to International Economic Sanctions

Mohammad Mahmoodikia¹

Received Date: 20 Agu 2020

Reception Date: 7 Dec 2020

Abstract:

National resilience is one of the issues that has attracted a lot of attention in recent years; One of the research concerns of political scientists has been the extent to which international systems can withstand international pressures and based on what indicators they can withstand and how they can return to their systemic equilibrium. Considering the application of a complex system of international sanctions against the Islamic Republic of Iran, this article seeks to examine the factors influencing the country's national resilience in the international arena.

For this purpose, using the thematic analysis method, the existing literature was examined and all existing works in the field of research, including books, articles and doctoral thesis, were examined, which according to three indicators: The scientific validity of the place of publication, 17 research works were selected and studied.

The findings of this study indicate that the basic components of Iran's resilience to the International Sanctions Organization are the three areas of discourse, Iran's actions and the environmental characteristics of the international system. The main claim of this study is that each of these components has strong and constructive aspects, as well as reducing and destructively affecting national resilience. Economic, strengthening good governance, strengthening military deterrence, strengthening social capital, strengthening resistance discourse, making maximum use of multilateralist

¹ . Assistant Prof., Political Thought in Islam, Imam Khomeini and Islamic Revolution Research Institute, Tehran, Iran Email: mahmoodikia@ri-khomeini.ac.ir

capacities in the international system, and weakening aspects of national resilience such as the spread of corruption in the national economy, and Western coalition power against Iran Find.

Key words:

Resilience, Islamic Republic of Iran, international system, soft power, hard power, smart power

تحلیلی بر عوامل مؤثر در تاب‌آوری جمهوری اسلامی ایران در برابر تحریم‌های اقتصادی بین‌المللی

محمد محمودی‌کیا^۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۵/۳۰

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۹/۱۷

چکیده

تاب‌آوری ملی یکی از مسائلی است که طی سال‌های اخیر توجهات بسیاری را به خود معطوف کرده است؛ اینکه نظام‌های سیاسی در برابر فشارهای بین‌المللی تا چه میزان و بر اساس چه شاخص‌هایی می‌توانند از خود مقاومت نشان دهند و اینکه چگونه می‌توانند به وضعیت تعادل سیستمی خود بازگردند یکی از دغدغه‌های پژوهشی محققان علوم سیاسی و روابط بین‌المللی بوده است. با عنایت به اعمال نظام پیچیده‌ای از تحریم‌های بین‌المللی علیه جمهوری اسلامی ایران، این مقاله در پی بررسی عوامل مؤثر در تاب‌آوری ملی کشور در عرصه بین‌المللی است.

برای این منظور با بهره‌گیری از روش تحلیل مضمون به بررسی ادبیات موجود پرداخته و کلیه آثار موجود در حوزه موضوعی تحقیق اعم از کتاب، مقاله و رساله‌های دکتری مورد بررسی قرار گرفت که حسب سه شاخص میزان سنخیت و ارتباط موضوعی، اعتبار علمی نویسندگان، و نیز اعتبار علمی محل نشر، ۱۷ اثر پژوهشی از این بین انتخاب و مورد مطالعه قرار گرفت.

یافته‌های این پژوهش حکایت از آن دارد که مؤلفه‌های بنیادین تاب‌آوری ایران در برابر سازمان تحریم‌های بین‌المللی عبارتند از سه حوزه گفتمانی، اقدامات ایران و ویژگی‌های محیط نظام بین‌الملل. مدعای اصلی این پژوهش آن است که هر یک از یک این مؤلفه‌ها از جنبه‌های مقوم و سازنده و نیز

۱. محمد محمودی‌کیا، استادیار، گروه اندیشه سیاسی در اسلام، پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی،

کاهنده و مخرب بر تاب‌آوری ملی برخوردار هستند که رفتار سیاست‌گذاران و مجریان نظام اقتصادی و نیز دستگاه سیاست خارجی می‌بایست با تأکید بر تقویت جنبه‌های مقوم همچون اصلاح سیاست‌های اقتصادی، تقویت حکمرانی خوب، تقویت قدرت بازاری‌اندگی نظامی، تقویت سرمایه اجتماعی، تقویت گفتمان مقاومت، بهره‌گیری حداکثری از ظرفیت‌های چندجانبه‌گرایی در نظام بین‌الملل و نیز تضعیف جنبه‌های کاهنده تاب‌آوری ملی همچون شیوع فساد در اقتصاد ملی، و قدرت ائتلاف‌سازی غرب علیه ایران تمرکز یابد.

واژگان کلیدی:

تاب‌آوری، جمهوری اسلامی ایران، نظام بین‌الملل، تحریم‌های بین‌المللی، آمریکا

طرح مسئله:

عوامل مختلفی برای تعیین میزان تاب‌آوری و مقاومت‌پذیری بازیگران نظام بین‌المللی در برابر تغییرات و فشارهای محیط پیرامونی آن‌ها وجود دارد؛ فشارهایی که گاهاً به صورت غیر قابل اجتناب و در اثر بحران‌های بین‌المللی همچون بروز بحران‌های مالی - اقتصادی و یا به صورت هدایت‌شونده و نظام‌مند همچون اعمال تحریم‌های یک‌جانبه و یا چندجانبه علیه بازیگران نظام بین‌المللی بروز و ظهور می‌یابد. بر این اساس، هرچه میزان مقاومت در برابر شوک‌های وارده به یک کشور و یا سرعت بازگشت‌پذیری آن به حالت تعادل بیشتر باشد، بالتبع این بازیگر از آسیب‌پذیری کمتری در مواجهه با فشارهای بین‌المللی برخوردار بوده و در نتیجه، از توانایی بیشتری نیز برای پیگیری تمینات سیاسی خود در عرصه داخلی و بین‌المللی برخوردار است.

یکی از مفاهیمی که پس از بحران‌های مالی و اقتصادی سال ۲۰۰۸ میلادی به طور گسترده مورد توجه سیاستمداران و دانشمندان قرار گرفت، مسئله تاب‌آوری نظام‌های اقتصاد ملی در برابر شوک‌های ناشی از بروز بحران در نظم اقتصادی جهانی بود. در واقع مهم‌ترین مسئله در تاب‌آوری ملی بررسی عوامل مؤثر در میزان و نیز نحوه تاب‌آوری کشورها در برابر فشارهای محیط بیرونی است. میزان مقاومت در برابر این فشارها و نیز نحوه بازگشت سیستم به نقطه تعادل - وضعیت قبل از اعمال تنش - اصلی‌ترین مسئله مطرح در تاب‌آوری است.

جمهوری اسلامی ایران که طی چهار دهه اخیر از عمر خود، همواره مورد شدیدترین تحریم‌های اقتصادی یک‌جانبه و بین‌المللی قرار داشته، همواره به‌عنوان یک نقطه بحث مناقشه‌برانگیز در محافل سیاسی مطرح بوده است؛ چنانچه برخی سیاستمداران و تحلیل‌گران غربی به طور مکرر از فروپاشی نظم اقتصادی ایران و یا پایان عمر نظام اسلامی خبر داده‌اند؛ وعده‌ای که تا امروز هیچ‌گاه صورت تحقق نیافته است.

درواقع مسئله این مقاله این است که چرا علی‌رغم محاسبات منطقی، اقتصاد ایران در برابر فشارها و تحریم‌های شدید غرب تا کنون مقاومت کرده است و نظم سیاسی و اقتصادی حاکم بر این کشور نیز دستخوش تغییرات ماهوی نشده است؟ لذا، با عنایت به این که محیط پیرامونی نظام سیاسی و اقتصادی ایران طی چهار دهه اخیر همواره با فشارهای سیاسی، اقتصادی و نیز نظامی بین‌المللی همراه بوده است، این پژوهش به دنبال بررسی شاخص‌های تاب‌آوری و مقاومت در برابر آسیب‌پذیری نظام جمهوری اسلامی ایران در برابر فشارهای بین‌المللی است.

پیشینه پژوهش:

بررسی‌های به عمل آمده حاکی از آن است که پیرامون موضوع این مقاله به جز تحلیل‌ها و گزارش‌های ژورنالیستی، اثر پژوهشی مستقلی وجود ندارد و عمده پژوهش‌های موجود به بررسی نحوه تأثیرگذاری عواملی درون سیستمی و برون سیستمی بر تاب‌آوری اقتصادی ایران و یا مقایسه تاب‌آوری ایران با دیگر کشورها حسب موضوعاتی چون سیاست‌های تحریمی غرب و یا شوک‌های نفتی متمرکز است. در ادامه به برخی سوابق پژوهشی در حوزه تاب‌آوری اقتصادی اشاره می‌شود:

غیاثوند و عبدالشاه (۱۳۹۶) ضمن اشاره به مفهوم و شاخص‌های اندازه‌گیری تاب‌آوری در حوزه اقتصاد، به دسته‌بندی این شاخص‌ها در دو سطح ملی و منطقه‌ای اقدام کرده‌اند. تاب‌آوری از نظر نگارندگان به معنای قدرت جذب مخاطرات به‌طور موقت یا دائمی و توان انطباق یک سیستم اجتماعی با شرایط به سرعت در حال تغییر است.

گل‌وردی (۱۳۹۶) بدین مسئله اشاره می‌کند که هرچند توجه محققان به سمت مطالعه تاب‌آوری به عنوان یک شاخص کلیدی رو به افزایش است، با این حال این مسئله به شدت تحت تأثیر زمینه‌ای قرار دارد که در درون آن مطالعه می‌شود. بر این اساس نگارنده مدعی است در کشورهایی که با مسئله تروریسم و مخاطرات امنیتی مواجه بوده‌اند، مطالعات و پژوهش‌های تاب‌آوری بیشتر معطوف به تاب‌آوری ملی در بعد امنیت ملی بوده است.

ابونوری و لاجوردی (۱۳۹۵) به بررسی شاخص‌های آسیب‌پذیری و تاب‌آوری اقتصادی کشورهای عضو اوپک طی دوره ۱۳۷۴ تا ۱۳۹۲ اقدام کرده‌اند. پژوهش مذکور نشان می‌دهد که کشورهای عراق، آنگولا، لیبی و نیجریه دارای آسیب‌پذیری بالا و امارات، قطر، کویت و عربستان دارای آسیب‌پذیری پایین‌تری هستند. رتبه ایران در این تحقیق در حوزه شاخص خالص تاب‌آوری و در میان ۱۲ کشور برابر با ۶ برآورد شده است.

مغاری، فریدزاده و خورسندی (۱۳۹۵) به بررسی میزان آسیب‌پذیری و تاب‌آوری اقتصادی بر تولید ناخالص داخلی کشورهای عضو اوپک طی دوره ۲۰۰۲ تا ۲۰۱۳ پرداخته‌اند. نتایج حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد که کشورهای الجزایر، اکوادور، ایران، نیجریه و ونزوئلا در وضعیت پسرولنخرج قرار داشته، اما پتانسیل افزایش تاب‌آوری اقتصادی را در سال‌های پیش‌رو خواهند داشت.

غیاثوند و رمضانیان (۱۳۹۴) با استفاده از مطالعات بریگوگلیو و همکاران به بررسی میزان تاب‌آوری اقتصاد ایران طی دوره ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۲ پرداخته‌اند. در این مقاله شاخص‌هایی چون ثبات

اقتصادی کلان، کارایی بازارهای خرد، حکمرانی خوب، توسعه اجتماعی، صحت سیاست‌های مالی، صحت سیاست‌های پولی، کارایی دولت، نظارت همه‌جانبه، سلامت نظام بانکی، تنوع صادرات، استقلال صادرات، استحکام خارجی، بدهی خصوصی و ذخایر بین‌المللی خالص و میزان سرمایه‌گذاری بین‌المللی مورد توجه محققین بوده است. مدعای این پژوهش بر آن است که تاب‌آوری اقتصاد ایران طی دوره مذکور روندی نزولی داشته و در صورت بروز یک شوک خارجی به اقتصاد ملی، آسیب بالایی به آن وارد شده و از سوی دیگر سرعت بازیابی و بازگشت اقتصاد به شرایط عادی پایین است.

نگارنده تاکنون به پژوهشی مستقل در خصوص بررسی عوامل مؤثر در تاب‌آوری ملی جمهوری اسلامی ایران در برابر تحریم‌ها و فشارهای بین‌المللی برخورد نکرده است. از این حیث، این مقاله می‌تواند نقطه آغازی برای بررسی‌های بیشتر در خصوص تأثیر مؤلفه‌های اقتصادی و غیراقتصادی در افزایش تاب‌آوری ملی جمهوری اسلامی ایران در برابر تحریم‌های بین‌المللی به ویژه تحریم‌های ایالات متحده آمریکا باشد. شناسایی این عوامل می‌تواند به طراحی یک سامانه تاب‌آوری ملی منجر شود که بر اساس آن، در هنگام بروز شوک، میزان تاب‌آوری نظام افزایش و بالتبع، میزان آسیب‌پذیری آن کاهش یابد.

روش پژوهش

روش انتخاب شده برای این پژوهش روش تحلیل مضمون است. تحلیل مضمون روشی است که هم برای بیان واقعیت و هم برای تبیین آن به کار می‌رود. البته به دلیل ماهیت تفسیری تحلیل مضمون، باید به روایی و پایایی آن بیشتر توجه شود و به همین دلیل تحلیل مضمون در مقایسه با سایر روش‌های کیفی، دقت و زمان بیشتری طلب می‌کند. اگر چه انعطاف‌پذیری، مزیت تحلیل مجموعه است اما می‌تواند باشد. زیرا رهنمودهای خاصی برای تحلیل‌های سطح بالاتر عرضه نمی‌کند؛ از این رو پژوهشگر اغلب ناچار از خودش تصمیم بگیرد که بر چه چیزی در داده‌ها تمرکز کند.

تحلیل مضمون به روش‌های گوناگونی قابل اجرا و استفاده است. در تحلیل مضمون چهار روش «قالب مضامین»، «تحلیل مقایسه‌ای»، «ماتریس مضامین» و «شبکه مضامین» مرسوم است (عابدی جعفری و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۷۲)، که در این پژوهش از شیوه چهارم یعنی شبکه مضامین استفاده شده است.

شبکه مضامین روش مناسبی در تحلیل مضمون است که «آتراید- استیرلینگ»^۱ آن را توسعه داده‌اند. شبکه مضامین بر اساس روندی مشخص، صدق قضایای پدیده را از متن بیرون می‌کشد (مضامین پایه)؛ سپس با دسته‌بندی این مضامین پایه‌ای و تلخیص آنها، به اصول مجردتر و انتزاعی‌تر دست پیدا می‌کند. مضامین، مضامین سازمان‌دهنده گفته می‌شود. در گام سوم این مضامین عالی در قالب استعاره‌های اساسی گنجانده شده و به صورت مضامین حاکم بر کل متن در می‌آیند و سپس این مضامین به صورت نقشه‌های شبکه تارنما، رسم و مضامین برجسته هریک از این سه سطح همراه با روابط میان آنها نشان داده می‌شود. برخلاف روش قالب مضامین، شبکه‌های مضامین به صورت گرافیکی و شبیه تارنما نشان داده می‌شوند تا تصور وجود هرگونه سلسله‌مراتب در میان آنها از بین برود، باعث شناوری مضامین شود و بر وابستگی و ارتباط متقابل میان شبکه تأکید شود. در این نوع تحلیل، سعی بر این است که از مضامین پایه‌ای که آشکار و مصرح هستند به سوی مضامین انتزاعی‌تر و کلی‌تر حرکت می‌شود تا به مضمون (یا مضامین) اصلی متن دست پیدا کنیم.

مفهوم‌شناسی تاب‌آوری

ریشه کلمه تاب‌آوری^۲ کلمه Resilire به معنای حالت ارتجاعی داشتن - بازگشتن به حالت اول پس از یک شوک - است که به اوایل قرن نوزدهم میلادی باز می‌گردد (Merriam-Webster). این واژه برای نخستین بار توسط کراوفورد استنلی هالینگ^۳ در ۱۹۷۳ در زمینه اکولوژی مطرح گردید. بعد از هالینگ، ادگر در نظام‌های اجتماعی، کارپنتر در نظام‌های انسانی - محیطی، برکیس در نظام‌های اجتماعی - اکولوژیک، برنئو در مدیریت سوانح کوتاه‌مدت و تیرمن در پدیده‌های بلندمدت مانند تغییرات اقلیمی، از واژه تاب‌آوری استفاده کرده‌اند (شقایق، ۱۳۹۶: ۱۸۶-۱۸۵).

تاب‌آوری توانایی به دست‌آوردن مجدد تعادل درونی و عملکردی با ثبات در شوک‌ها، ناملایمات یا شکست‌ها تعریف می‌شود. به عبارت دیگر، تاب‌آوری به معنای توانایی آماده‌شدن و برنامه‌ریزی برای تحمل کردن، بازیابی یا سازگاری موفق‌تر با حوادث ناخوشایند بالقوه است. تاب‌آوری ظرفیت

^۱ Attride- Stirling

^۲ Resilience

^۳ Crawford Stanley Holling

تحمل شوک‌ها و بازگشت به حالت اول به شکل کارکردی یا دست‌کم، تاب‌آوری کافی در جلوگیری از شکستن یا حتی فروپاشی سیستم‌ها تعریف شده است. (گل‌وردی، ۱۳۹۶: ۲۹۸-۲۹۴).

تاب‌آوری به سرعت به یکی از پرکاربردترین اصطلاحات در سیاست معاصر و نظریه‌های تصمیم‌گیری تبدیل شده است. همچون اصطلاح توسعه پایدار، این اصطلاح تفاوت‌های چندگانه را به یک اجماع واحد و ظاهراً غیرقابل مناقشه تبدیل می‌کند (Vardy and Smith, 2017: 175). مفهوم تاب‌آوری در رشته‌های علمی مختلفی مورد استفاده قرار گرفته است: مدیریت، مهندسی، اقتصاد، جغرافیا، بوم‌شناسی (برای توصیف سیستم‌های تکاملی که شوک‌ها را جذب می‌کنند در مقام قیاس با سیستم‌های پایدار)، فیزیک (جایی که به خاصیت الاستیکی و پلاستیکی موادی اشاره می‌کند که تحت تأثیر شوک قرار گرفته‌اند) یا روانشناسی (که در کارهای روانپزشک فرانسوی، بوریس سیروولنیک^۱ و دیگران مورد استفاده قرار گرفته است) (Blanc and Nicolas, 2013).

استفاده از اصطلاح تاب‌آوری در سالیان اخیر در سیاست خارجی نیز افزایش یافته است و در راهبرد امنیت ملی ایالات متحده، گزارش‌های سازمان ملل در مورد تغییرات آب و هوایی، آمادگی در مقابل فجایع و سیاست توسعه مورد توجه قرار گرفته است. استفاده از اصطلاح تاب‌آوری بر استفاده از اصطلاح ثبات به دلیل پیامدهای منفی هنجاری حمایت از حفظ وضعیت در دولت‌های اقتدارگرا بیشتر ترجیح داده شده است (The European Partnership for Democracy, 2017).

مطالعات متعدد (Institute for Economics and Peace, Peace and Corruption) (Index; UNDP, Human Development Report 2016) نشان می‌دهد که دموکراسی‌های تحکیم یافته و تاب‌آور، میزان پائین‌تری از خشونت و استانداردهای بالاتری از زندگی را به نسبت رژیم‌های اقتدارگرا برخوردار هستند. تعریف تاب‌آوری به عنوان یک رویکرد می‌تواند به افزایش ظرفیت توسعه و صلح از طریق موارد ذیل کمک نماید:

۱- انعطاف‌پذیری: نکته نخست توجه به این نکته است که راه‌های مختلفی برای اصلاح وجود دارد، چنانچه کشورها و جوامع متنوع و پیچیده‌ای وجود دارد. این مسئله مستلزم محتوا و موضوعات شفاف و تعریف شده است.

¹ Boris Cyrulnik

- ۲- رویکرد پائین - بالا^۱: در اساس، تاب‌آوری نیازمند یک تغییر در دولت‌ها و جوامع بین‌المللی به دولت‌ها و جوامع محلی است؛ ترویج مالکیت و کارگزار محلی.
- ۳- آگاهی سیاسی: بدون درک عمیق ویژگی‌های سیاسی، اجتماعی و اقتصادی یک دولت، برنامه تاب‌آوری ممکن است با خطر تقویت ساختارهای قدرت اقتدارگرا در جامعه همراه باشد.
- ۴- چشم‌انداز ذینفعان چندگانه^۲: برای اطمینان تاب‌آوری در سطوح چندگانه، طیف گسترده‌ای از بازیگران با قدرت و تو یا نفوذ در نظام می‌بایست مورد نظر قرار بگیرند.
- ۵- همپوشانی سیستمی^۳: نتایج بخش‌های مختلف، همچون محیط زیست ما و بحران‌های انسانی، و موجودیت‌های حکمرانی متفاوت، همچون اتحادیه اروپا و همسایگانش، اثرات بیرونی عمیقی دارند (EPD, 2017).
- بنابراین رویکرد تاب‌آوری باید فراتر از رویکرد فنی به توسعه با تمرکز محدود بر امنیت باشد؛ تاب‌آوری به طور بنیادین با نظام سیاسی و انگیزه‌های بازیگران درون سیستم در ارتباط است.
- همچنین تاب‌آوری، سنگ‌بنای راهبرد جهانی سال ۲۰۱۶ اتحادیه اروپا در سیاست خارجی و امنیت (EUGS⁴) بود که به ساخت دولت و تاب‌آوری اجتماعی در میان همسایگان اتحادیه اروپا به‌عنوان یکی از اولویت‌های راهبردی اصلی سیاست خارجی اتحادیه اروپا اشاره دارد. تاب‌آوری به‌عنوان توانایی دولت‌ها و جوامع برای اصلاح، در نتیجه رفع و بهبود بحران‌های داخلی و خارجی تعریف می‌شود و استفاده از تاب‌آوری درون استراتژی با کاربرد کنونی این اصطلاح به طور گسترده‌ای مطابقت دارد. تاب‌آوری همچنین منعکس‌کننده یکی از مهم‌ترین داری‌های دموکراسی‌ها - توانایی اصلاح و تعدیل نظام بدون تضعیف کردن آن به طور کامل - از طریق انتقال قدرت است (EPD, 2017).

مؤلفه‌های ارزیابی‌کننده تاب‌آوری

تحقیقات موجود شاخص‌های مختلفی را در باب تاب‌آوری اقتصادی مورد توجه قرار داده‌اند که از این بین، شاخص تاب‌آوری اقتصادی بریگوگلیو و همکاران مورد استفاده محقق قرار گرفته است. لینو

¹ Bottom-up Approach

² Multi-Stakeholder Vision

³ System Overlap

⁴ EU Global Strategy on Foreign and Security Policy

بریگوگلیو و همکارانش در سال ۲۰۰۳ مطرح کردند که شاخص ساده تاب‌آوری، تولید ناخالص داخلی سرانه است، زیرا این متغیر توانایی کشور برای مقابله با آسیب‌پذیری را در برمی‌گیرد. سپس بریگوگلیو^۱ و همکارانش در سال ۲۰۰۸ نخستین شاخص تاب‌آوری اقتصادی را ارائه دادند. از نگاه وی تاب‌آوری حداقل سه توانایی مستتر در یک اقتصاد را نشان می‌دهد: توانایی اقتصاد در اجتناب از این شوک‌ها؛ توانایی اقتصاد در تحمل اثر این شوک‌ها؛ و توانایی اقتصاد در بازیابی سریع از شوک‌های اقتصادی تخریب‌کننده بیرونی. فرض اصلی در ساخت شاخص تاب‌آوری مطالعات بریگوگلیو این است که تاب‌آوری در یک اقتصاد می‌تواند در حوزه‌های ذیل وجود داشته باشد که هر کدام نیز شامل مؤلفه‌های مخصوص به خود است: ثبات اقتصادی کلان، کارایی بازار اقتصاد خرد، حکمرانی خوب، توسعه اجتماعی (Briguglio and et al., 2008: 7).

ارزیابی تاب‌آوری یک کشور در مقابل مخاطرات جهانی، نیازمند ارائه تعریفی از مخاطرات در بستر سازمانی مناسب آن‌هاست. استادان مدرسه عالی کسب و کار در هاروارد سه نوع مخاطره را از یکدیگر متمایز ساخته‌اند: مخاطره‌های قابل پیشگیری؛ از قبیل شکست فرایندها یا خطاهای انسانی؛ مخاطره‌های راهبردی؛ مخاطرات بیرونی که ورای ظرفیت تأثیرگذاری یا کنترل فرد هستند. پیشنهاد آن‌ها این است که در مورد دو نوع نخست مخاطره می‌توان رویکردهای متعارف مدیریت ریسک را اتخاذ کرد؛ این یعنی تمرکز عمده بر فرهنگ سازمانی و التزام دقیق به رهنمودهای مقرراتی، فنی یا نهادی. با عنایت به ماهیت برونزای مخاطره‌های بیرونی، رویکرد ارجح برای گونه سوم مخاطره‌ها، ایجاد تاب‌آوری است (غیاثوند و عبدالشاه، ۱۳۹۴: ۱۶۳). لذا، برای مواجهه با مخاطرات سیاسی، امنیتی و اقتصادی محیط پیرامونی لازم است تا سطح تاب‌آوری سیستم در برابر آن‌ها افزایش یابد.

وضعیت شاخص‌های تاب‌آوری اقتصادی جمهوری اسلامی ایران

در سطح بین‌المللی، پژوهش در مورد تاب‌آوری از زمان حوادث ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱ به سرعت دنبال شده و به واسطه پیامدهای حملات تروریستی در مادرید (نوامبر ۲۰۰۳)، لندن (جولای ۲۰۰۵) شتاب گرفته است. افزایش تعداد مقالات نمایه شده در طول این سال‌ها مؤید این مدعاست. آمارهای نشان می‌دهد تعداد مقالات منتشر شده در مورد تاب‌آوری بین سال‌های ۲۰۰۳ تا ۲۰۱۳ میلادی که در

^۱ Lino Briguglio

پایگاه WEB OF SCIENCE ثبت شده است، بیش از پنج برابر افزایش داشته است (گل وردی، ۱۳۹۶: ۲۹۴-۲۹۵ به نقل از Caveltly and et al., 2015: 4). همچنین طبق بررسی به عمل آمده رشد قابل توجهی نیز در تعداد مقالات علمی نسبت به این مفهوم طی سالیان اخیر از سوی جامعه محققان ایرانی شده است. چنانچه بر اساس اطلاعات موجود در پایگاه‌های نمایه‌سازی مقالات علمی ایران، بین سال‌های ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۷ تعداد ۱۸ مقاله در حوزه تاب‌آوری اقتصادی ایران نگاشته شده است (بانک اطلاعات نشریات کشور).

با عنایت به شاخص‌های مورد اشاره و با استفاده از داده‌های موجود از وضعیت این شاخص‌ها در اقتصاد ملی جمهوری اسلامی ایران در ادامه به این سؤال خواهیم پرداخت که تاب‌آوری اقتصادی ایران در برابر شوک‌های بیرونی تا چه میزان است.

چنانچه اشاره شد به باور بریگوگلیو مهم‌ترین شاخص در تاب‌آوری یک اقتصاد شاخص تولید ناخالص ملی سرانه است. بر اساس گزارش‌های منتشره صندوق بین‌المللی پول، پیش‌بینی می‌شود تولید ناخالص داخلی ایران در سال ۲۰۱۹ با کاهش ۹۷ میلیارد دلاری به حدود ۳۳۴ میلیارد دلار برسد. این در حالی است که این نهاد بین‌المللی، میزان رشد تولید ناخالص داخلی ایران در آوریل ۲۰۱۹ را ۶- درصد اعلام کرده است. اما باید توجه داشت به صرف سرعت رشد و یا کاهش شاخص تولید ناخالص داخلی نمی‌توان وضعیت اقتصادی یک کشور را تعیین کرد بلکه شاخص‌های دیگری نیز وجود دارد که بزرگی اقتصاد و میزان تاب‌آوری آن را مشخص می‌کند (International

Monetary Fund, April 2019)

تولید ناخالص داخلی سرانه	۵۵۰۸ دلار
تولید ناخالص داخلی به قیمت بازار	۴۴۷۰۴۸ میلیون دلار
ارزش صادرات	۱۱۰۷۶۴ میلیون دلار
ارزش صادرات نفت	۵۲۷۲۸ میلیون دلار
ذخایر اثبات شده نفت	۱۵۵۶۰۰ میلیون بشکه
ذخایر اثبات شده گاز طبیعی	۳۳۸۱۰ میلیارد متر مکعب
صادرات گاز طبیعی	۱۲۹۲۷,۵ میلیون متر مکعب
صادرات فرآورده‌های نفتی	۹۹۲۵۰۰ بشکه در روز

وضعیت اقتصاد انرژی ایران در سال ۲۰۱۷

منبع: www.opec.org

بر مبنای داده‌های صندوق بین‌المللی پول، ارزش تولید ناخالص داخلی اسمی ایران در سال ۲۰۱۸ برابر با ۴۱۸,۸۸ میلیارد دلار اعلام شد که بالاتر از امارات، دانمارک، آفریقای جنوبی، مالزی و سنگاپور است؛ این در حالی است که شاخص تولید ناخالص داخلی بر پایه برابری قدرت خرید، با نرخ ۱۶۵۲,۸۸۸ میلیارد دلار، ایران در جایگاه هجدهم جهانی در سال ۲۰۱۸ قرار داده است (statisticstimes.com).

شاخص دیگر در رابطه با تاب‌آوری اقتصادی کشور در بحث شوک‌های بیرونی، میزان ذخایر ارزی کشور است. هرچند گزارش‌های رسمی در خصوص میزان ذخایر ارزی کشور منتشر نشده است، با این حال، صندوق بین‌المللی پول در ماه مارس ۲۰۱۸ میزان ذخایر ارزی دولت ایران در ۱۱۲ میلیارد دلار تخمین زده است (Reuters, June 26, 2018).

نرخ تورم شاخص اقتصادی دیگری میزان تاب‌آوری ملی است. بر اساس داده‌های منتشر شده توسط صندوق بین‌المللی پول در آوریل ۲۰۱۹، نرخ تورم در ایران ۳۷/۲ درصد اعلام شده است که پس از کشورهای ونزوئلا، زیمبابوه، سودان و آرژانتین، بالاترین نرخ در میان کشورهای جهان را به خود اختصاص داده است. این در حالی است که میانگین تورم در اقتصادهای پیشرو، ۱/۶ درصد، آسه آن، ۲/۸ درصد، اتحادیه اروپا، ۱/۶ درصد و منطقه یورو، ۱/۳ درصد است.

نرخ بیکاری دیگر شاخص مؤثر در تاب‌آوری اقتصادی یک کشور است. صندوق بین‌المللی پول نرخ بیکاری در ایران طی سال ۲۰۱۸ را ۱۳,۹ درصد ارزیابی کرده و پیش‌بینی کرده است طی دو سال آینده وضعیت اشتغال در ایران وخیم‌تر شده و نرخ بیکاری در سال جاری به ۱۵,۴ درصد و در سال آینده به ۱۶,۱ درصد برسد.

تراز حساب‌های جاری ایران نیز که در سال ۲۰۱۸ معادل ۴,۳ درصد تولید ناخالص داخلی بوده در سال ۲۰۱۹ منفی شده و به منفی ۰,۴ درصد تولید ناخالص داخلی و در سال ۲۰۲۰ به منفی ۰,۶ درصد تولید ناخالص داخلی خواهد رسید (IMF.org).

بررسی شاخص‌های اقتصاد کلان جمهوری اسلامی ایران نشان‌دهنده آن است که تاب‌آوری ملی کشور طی سالیان اخیر به شدت آسیب‌پذیر شده و ادامه روندهای موجود می‌تواند به تضعیف هرچه بیشتر اقتصاد ملی منجر شود. با این حال، ایده فروپاشی نظام اقتصادی ایران به سادگی میسر نخواهد بود.

از بررسی وضعیت شاخص تاب‌آوری اقتصادی ایران می‌توان نتیجه گرفت مؤلفه اقتصادی به تنهایی نمی‌توند بیانگر میزان تاب‌آوری ملی جمهوری اسلامی ایران در برابر تحریم‌های اقتصادی بین‌المللی باشد و لاجرم می‌بایست به بررسی دیگر عوامل تأثیرگذار در تاب‌آوری ملی ایران پرداخت.

تحلیل مضمون ادبیات پژوهشی پیرامون تاب‌آوری ایران در برابر تحریم‌های بین‌المللی

برای این منظور کلیه آثار پژوهشی مرتبط اعم از کتاب، پایان نامه، رساله و نیز مقاله از پایگاه‌های نمایه‌سازی تخصصی همچون خانه کتاب، ایران داک، پرتال جامع علوم انسانی، نورمگز، پایگاه اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی و مگیران مورد شناسایی قرار گرفت که بر اساس سه شاخص میزان سنخیت و ارتباط موضوعی، اعتبار علمی نویسندگان، و نیز اعتبار علمی محل نشر (نشریات علمی پژوهشی و یا انتشارات تخصصی)، ۱۷ اثر پژوهشی شامل ۱ رساله مقطع دکتری و ۱۶ مقاله در خصوص عوامل مؤثر بر تاب‌آوری اقتصادی ایران در برابر تحریم‌های اقتصادی بین‌المللی، انتخاب و مضامین پایه‌ای، سازمان‌دهنده و فراگیر آن استخراج و مبتنی بر آن، شبکه مضامین مربوطه طراحی گردید.

جدول شماره ۱: فهرست مقالات و کتب منتشره حول موضوع پژوهش

سال نشر/دفاع	محل نشر	نویسنده	عنوان مقاله	کد ^۱
۱۳۹۴	نظریه‌های کاربردی اقتصاد	کازرونی، قربانی و ثقفی	بررسی کارآیی تحریم‌های یک‌جانبه و چندجانبه بر تجارت خارجی محصولات غیرنفتی ایران	A1
۱۳۹۴	سیاست	مصلى نژاد	چندجانبه‌گرایی نامتوازن در سیاست‌گذاری تحریم اقتصادی ایران	A2
۱۳۹۴	مطالعات انقلاب اسلامی	فروغی و پاینده	پیامدهای تحریم‌های آمریکا علیه ایران از سال ۶۷-۵۷	A3

۱. در این جدول، مقالات به حرف A و رساله‌های دکتری با حرف T نشان داده شده است.

۱۳۹۴	تحقیقات مدل سازی اقتصادی	نظری و خاکستری	تحلیل رویکرد ایران در بازار نفت با استفاده از بازی‌های همکارانه و بررسی اثر تحریم‌ها بر درآمدهای نفتی	A4
۱۳۹۸	پژوهشنامه حقوق بشری	شمولی و یعقوبی	ماهیت تحریم‌های آمریکا علیه کشورهای عضو و غیرعضو سازمان تجارت جهانی (با تأکید بر تحریم‌های جمهوری اسلامی ایران)	A5
۱۳۹۶	مجله اقتصادی	سعادت مهر	بررسی عوامل مؤثر بر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در ایران با تأکید بر نقش تحریم‌های اقتصادی	A6
۱۳۹۵	سیاست	بیات	جهانی‌شدن اقتصادی و نقش تهدید نظامی در راهبرد آمریکا برای کارآمدی تحریم ایران	A7
۱۳۹۷	مطالعات انقلاب اسلامی	ایزدی و خدایی	محدودیت‌های آمریکا در همراه ساختن چین با تحریم‌های اقتصادی ایران	A8
۱۳۹۸	نظریه‌های کاربردی اقتصاد	مهدی لو، ابوالحسنی و رضایی	رتبه‌بندی انواع تحریم‌های اقتصادی و برآورد شاخص مخاطرات تحریم با استفاده از روش تحلیل سلسله مراتبی فازی	A9
۱۳۹۲	مطالعات راهبردی	جمشیدی	تحریم؛ ابزار آمریکا برای تغییر محاسبه هسته‌ای ایران	A10
۱۳۹۵	دوفصلنامه سیاست گذاری پیشرفت اقتصادی	خادم علیزاده، معصومی نیا، قائمی اصل، حسینی	رابطه شاخص استقلال اقتصادی و تاب‌آوری اقتصادی در ایران	A11
۱۳۹۵	مجموعه مقالات اولین همایش اقتصاد مقاومتی، بررسی برنامه‌ها و متون	میرجلیلی	تبیین مفاهیم مقاومت، تاب‌آوری و آسیب‌پذیری اقتصادی	A12

۱۳۹۷	پژوهش های اقتصاد مقاومتی	امیری و کریم	اقتصاد مقاومتی؛ افزایش تاب آوری و کاهش آسیب پذیری	A13
۱۳۹۴	مطالعات راهبردی بسیج	غیاثوند و رمضانیان	ارزیابی میزان تاب آوری اقتصادی ایران طی دوره ۱۳۹۲-۱۳۷۵	A14
۱۳۹۷	جستارهای اقتصادی ایران	میرجلیلی	بررسی شاخص ترکیبی تاب آوری اقتصادی ایران طی سال های ۱۳۹۴-۱۳۸۴	A15
۱۳۹۷	فصلنامه سیاست های راهبردی و کلان	امیری، پیرداده، نوروزی، علیزاده	برآورد شاخص های آسیب پذیری و تاب آوری در اقتصاد ایران	A16
۱۳۹۶	دانشگاه سمنان	حسن لاجوردی	اندازه گیری و مقایسه تاب آوری و آسیب پذیری اقتصاد ایران و کشورهای صادرکننده نفت در برابر شوک های نفتی	T1

جدول شماره ۲: تحلیل مضمون

مضمین سازمان دهنده	مضمین پایه ای	کد
دیپلماسی فعال اقتصادی	ایران توانسته است برای مقابله با تحریم های یکجانبه آمریکا از طریق گسترش تجارت خود با کشورهای ثالث اثر تحریم آمریکا را محدود و کنترل کند.	A1
ظرفیت های همکاری اقتصادی در چارچوب منطق چندجانبه گرایی		
نقش قدرت های بزرگ در محدودسازی کنش تجاری ایران	علی رغم آن که بعضی از تحریم های اقتصادی ایران کاهش پیدا کرده، روند محدودسازی قابلیت های ایران در فضای چندجانبه گرایی نامتوازن قدرت های بزرگ ادامه یافته است.	A2
نقش رهبری عالی در ایران	رهبری عالمانه امام خمینی و همراهی مردم تا حدود زیادی آثار تحریم کاهش داده و بعضا خنثی نموده است.	A3

تأثیر عوامل منطقه‌ای و بین‌المللی	هر سه بازیگر آمریکا، عربستان و ایران استراتژی به ترتیب کاهش فشار و تحریم کمتر، کاهش فشار و همکاری و همکاری را انتخاب می‌کنند.	A4
افول قدرت هژمون ایالات متحده در سطح نظام بین‌الملل	قدرت هژمونی ایالات متحده در عصر حاضر رو به اضمحلال است و آخرین حربه این کشور برای تحمیل قدرت خود بر دیگر کشورها، استفاده از ابزار تحریم می‌باشد.	A5
تقویت منطق چندجانبه‌گرایی در نظام بین‌الملل	چندجانبه‌گرایی در دنیا نشان از آن دارد که تحریم‌ها نیز اثر خود را از دست داده است.	
نقش تحریم‌ها بر سرمایه‌گذاری خارجی	تحریم‌های اقتصادی تأثیر منفی و معناداری بر کاهش سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در ایران داشته است.	A6
تأثیر مخرب تهدید به کاربرد نظامی بر تاب‌آوری اقتصادی	تهدید به کاربرد گزینه نظامی از طریق تغییر تحلیل سود - هزینه ایران با شرکای تجاری آن بر کارآمدی تحریم‌ها و ممنوعیت‌های تجاری تأثیر گذاشته است.	A7
نقش قدرت نظامی بر افزایش تاب‌آوری اقتصادی و کاهش آسیب‌پذیری اقتصادی گفتمان مقاومت	برای کشورهای مورد تحریم و تهدید نظامی همچون ایران در دوره قبل از برجام، راهبرد نمایش قدرت نظامی به عنوان یکی از پایه‌های مهم سیاست ضدتحریمی می‌تواند راهبردی مفید باشد و مانع این تأثیر و در نهایت کاهش میزان کارآمدی تحریم و ممنوعیت تجاری شود.	
افول نقش و قدرت انحصاری ایالات متحده در نظام بین‌الملل	چندین دهه رشد اقتصادی فوق‌العاده در چین موجب شده است که چین در جایگاهی قرار گیرد که ابزارهای قدرت آمریکا، نظیر فشار، تهدید، تحریم و دیپلماسی به آسانی بر پکن کارگر نیافتد و یا برای آمریکا گران تمام	A8
قد برافراشتن دیگران	شود.	

تسلط اصول نظم اقتصادی لیبرالی آمریکایی بر اقتصاد جهانی	تحریم‌های مالی - بانکی سازمان ملل با ۵۶ درصد، نفتی سازمان ملل با ۲۱ درصد، مالی - بانکی اتحادیه اروپا با ۱۵ درصد و نفتی اتحادیه اروپا با ۹ درصد بیشترین مخاطرات را در بین انواع تحریم‌ها بر اقتصاد ایران داشته که در مجموع بیش از ۷۸ درصد از کل مخاطرات تحریم‌های اعمالی علیه ایران می‌باشد. انواع تحریم‌های وضع شده توسط آمریکا در مجموع ۱۵ درصد مخاطرات تحریم‌ها را شامل می‌شود.	A9
ظرفیت بالای مخاطرات در صورت ایجاد اجماع علیه ایران در مجامع بین‌المللی	ایجاد تردید و شکاف سیاسی میان مسئولان نظام و شورش مردمی مهم ترین هدف مورد نظر آمریکا از تحمیل رژیم تحریم‌ها علیه ایران است.	A10
استقلال سیاسی	رابطه معناداری میان استقلال اقتصادی و تاب‌آوری اقتصادی وجود دارد.	A11
ثبات اقتصادی	ثبات اقتصاد کلان و نهادهای کارآمد، دو شاخص تاب‌آوری اقتصادی است. تمرکز صادراتی، وابستگی به واردات استراتژیک و منابع خارجی تأمین مالی و آسیب‌پذیری جغرافیایی مهم‌ترین شاخص‌های آسیب‌پذیری اقتصادی هستند.	A12
کارآمدی نهادی		
عدم تمرکز صادراتی		
عدم وابستگی به واردات استراتژیک و منابع خارجی		
نقش سیاست‌های اقتصادی در تاب‌آوری ملی	بهترین راه برای مقابله با مخاطرات، ارتقای تاب‌آوری ملی و کاهش آسیب‌پذیری است.	A13
نقش سیاست‌های اقتصادی در تاب‌آوری اقتصادی	تاب‌آوری اقتصاد ایران طی دوره بررسی تا سال ۱۳۸۳ روند افزایشی داشته ولی از سال ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۰ روند نزولی داشته است. پایین بودن تاب‌آوری اقتصاد ایران نشانگر آن است که در صورت بروز شوک خارجی از یک سو آسیب بالایی به اقتصاد کشور وارد شود و از سوی دیگر، سرعت بازیابی و بازگشت اقتصاد به شرایط عادی پایین می‌باشد.	A14

تأثیر سیاست‌های اقتصادی بر تاب‌آوری اقتصادی	بررسی‌ها نشان می‌دهد طی سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۴، روند افزایشی شاخص مقاومت اقتصاد ایران با شیب ملایم است. بررسی ارتباط میان شاخص تاب‌آوری و تولید ناخالص داخلی سرانه، بیانگر وجود رابطه مثبت در دوره مورد بررسی است. با افزایش تاب‌آوری اقتصادی، تولید ناخالص داخلی سرانه کشور نیز افزایش می‌یابد.	A15
تأثیر حکمرانی مطلوب بر تاب‌آوری ملی	طی سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۳ و نیز ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۳ و ۱۳۹۵ خالص تاب‌آوری منفی بوده اما در سال ۱۳۸۴ و ۱۳۹۴ این شاخص مثبت بوده است. مهم‌ترین دلیل مثبت بودن این شاخص طی این سال وجود حکمرانی خوب و توسعه انسانی بوده است. طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۳ خالص تاب‌آوری منفی شده و طی چند سال اخیر هر دو شاخص آسیب‌پذیری و تاب‌آوری افزایش یافته است اما شاخص آسیب‌پذیری بیشتر از شاخص تاب‌آوری بوده که این نشان دهنده افزایش درجه آسیب‌پذیری در اقتصاد ایران است.	A16
اصلاح سیاست‌های اقتصادی	برای افزایش تاب‌آوری و کاهش آسیب‌پذیری، اصلاحات و ثبات سیاست‌های اقتصادی با هدف کاهش وابستگی به درآمدهای نفتی، توسعه و تنوع در صادرات، کاهش کسری بودجه با انضباط مالی، مهار تورم، کاهش بیکاری با افزایش کیفیت آموزش و پرورش از یک سو و توجه به مؤلفه‌های حکمرانی خوب (حق اظهار نظر و پاسخگویی، ثبات سیاسی و نبود خشونت، اثربخشی و کارایی دولت، کیفیت قوانین و مقررات، حاکمیت قانون و کنترل فساد) از سوی دیگر، با تقویت اجرای خردمندانانه لازم است.	T1
تأثیر حکمرانی مطلوب بر تاب‌آوری ملی		

جدول شماره ۳: مضامین سازمان‌دهنده و فراگیر

حوزه مضامین	مضامین فراگیر	مضامین سازمان‌دهنده
اقدامات ایران	تقویت مؤلفه‌های حکمرانی مطلوب	<ul style="list-style-type: none"> - پاسخگو کردن نظام - تقویت ثبات سیاسی - افزایش اثربخشی و کارآیی دولت - ارتقای کیفیت قوانین و مقررات - تقویت حاکمیت قانون - کنترل فساد - نقش قدرت نظامی - توسعه اجتماعی - استقلال سیاسی
	اقدامات ایران برای اصلاح و توانمندسازی نظام اقتصادی خود	<ul style="list-style-type: none"> - ابلاغ سیاست اقتصاد مقاومتی - اصلاح سیاست‌های اقتصادی - کاهش وابستگی به واردات استراتژیک و منابع خارجی - کارآمدی نهادی - ثبات اقتصادی
	بهره‌گیری از ظرفیت دیپلماسی	<ul style="list-style-type: none"> - دیپلماسی فعال اقتصادی
ویژگی‌های محیط نظام بین‌الملل	اقدامات خصمانه غرب علیه جمهوری اسلامی ایران	<ul style="list-style-type: none"> - نقش قدرت‌های بزرگ در محدودسازی کنش تجاری ایران - ظرفیت بالای مخاطرات در صورت ایجاد اجماع علیه ایران در مجامع بین‌المللی - اعمال تحریم با هدف کاهش اعتماد سیاسی و برهم زدن نظم اجتماعی

		- تأثیر مخرب تهدید به کاربرد نظامی بر تاب‌آوری اقتصادی - نقش تحریم‌ها بر سرمایه‌گذاری خارجی
تغییر ماهیت نظم بین‌المللی		- افول نقش و قدرت انحصاری ایالات متحده در نظام بین‌الملل - قد برافراشتن دیگران - افول تسلط اصول نظم اقتصادی لیبرالی آمریکایی بر اقتصاد جهانی
تغییر در ماهیت کنش در عرصه بین‌المللی		- افزایش ظرفیت‌های همکاری اقتصادی در چارچوب منطق چندجانبه‌گرایی - تقویت منطق چندجانبه‌گرایی در نظام بین‌الملل
مؤلفه‌های گفتمانی	تفاوت‌های فکری، گفتمانی و آرمانی	- تعارض ذاتی گفتمان مقاومت با گفتمان هژمون

یافته‌های تحقیق

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که محققان ایرانی در خصوص مؤلفه‌های تأثیرگذار بر تاب‌آوری جمهوری اسلامی ایران در برابر تحریم‌های اقتصادی بین‌المللی به سه مقوله تأکید دارند که عبارت است از: عوامل گفتمانی، اقدامات ایران و نیز ویژگی‌های محیط نظام بین‌المللی معاصر. بر اساس یافته‌های پژوهش نکات ذیل قابل تذکر است:

۱- عوامل گفتمانی

یکی از مهم‌ترین عوامل ارتقادهنده شاخص‌های تاب‌آوری اقتصادی جمهوری اسلامی ایران در برابر تحریم‌های ایالات متحده آمریکا، عوامل گفتمانی است. انقلاب اسلامی با احیای گفتمان اسلام سیاسی و نیز طرح گفتمان مقاومت درصدد تقابل با گفتمان غالب هژمونیک غرب برآمد و با ایجاد و نیز تقویت هسته‌های مقاومت در جهان اسلام و به طور خاص در منطقه خاورمیانه موجب شده است تا سیاست‌های فزون‌خواهانه غرب در این بخش از جهان به چالش کشیده شود. از این منظر، می‌توان به دو جریان عمده گفتمانی برآمده از اسلام و غرب یعنی گفتمان اسلام سیاسی در جهان اسلام و

گفتمان سلطه‌طلب غربی که بعد از جنگ جهانی در عرصه جهانی به رهبری آمریکا در عرصه نظام بین‌الملل حاکم شد، اشاره کرد؛ که این دو گفتمان به تدریج در مقابل هم صف‌آرایی کرده و بحران‌های مختلفی همچون مسئله فلسطین شفافیت بیشتری به این منازعه داد، شکل‌گیری این گفتمان در غرب هرچند ریشه در دوران استعمار و تلاش دولت‌های غربی برای دستیابی به منابع ثروت و بازار در کشورها و مناطق مختلف جهان دارد، اما این امر بعد از جنگ‌های جهانی به شکل جدیدی در قالب نهادهای بین‌المللی و نظام بین‌المللی که بر پایه محوریت منافع قدرت‌های بزرگ سلطه‌گر قرار گرفت، بازتولید شد. و در نهایت با فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی در شکل نظام بین‌الملل تک‌قطبی با محوریت آمریکا تداوم یافت که تلاش می‌کرد قواعد بازی در عرصه جهانی را بر اساس قدرت هژمون دولت‌های غربی با رهبری آمریکا در جهان پی‌ریزی کند و با شکل‌گیری هر رقیب دیگری مقابله نماید. و در این راستا اقدامات گسترده‌ای را در جهان اسلام انجام دادند که این امر واکنش‌هایی را موجب شد که یکی از آنها شکل‌گیری و تقویت گفتمان اسلام سیاسی به عنوان یک گفتمان مقابله‌کننده با این سلطه‌طلبی‌ها بود که بنیاد آن ریشه در مؤلفه‌های قرآنی همچون مقابله با ظلم و استکبار دارد و بر ضرورت مبارزه با هرگونه سلطه‌طلبی، استعمار، امپریالیسم، و ... تأکید دارد و از نظر تئوریک، بنیادی برای اقدام علیه مواضع سلطه‌طلبانه کشورهای غربی در جهان اسلام می‌باشد.

گفتمان اسلام سیاسی موجب گسترش نفوذ ایران به ورای مرزهای ملی خود، در نتیجه، دور کردن تهدیدات امنیتی هستی‌شناختی از خود و نیز افزایش توان مقابله و پاسخ به تهدیدات احتمالی دشمن شده است. همین مسئله موجب شده است تا گزینه‌های مواجهه سخت با ایران به محاق رفته و این اقدام در چارچوب تحلیل سود - هزینه به محاق برده شود. لذا، مؤثرترین ابزار برای تغییر رفتار ایران، اعمال فشارهای اقتصادی است.

از این منظر، مؤلفه‌های گفتمانی همچون شهادت‌طلبی، عدالت‌طلبی، موعودیت‌گرایی، و دیگر عناصر و مؤلفه‌های ایدئولوژیک فرهنگ سیاسی ایران موجب می‌شود تا پیوند عمیقی بین ارزش‌های نظام سیاسی با ارزش‌های بدنه جامعه برقرار شود و همین امر به تقویت میزان تاب‌آوری نظام سیاسی کمک می‌کند. نکته مهم توجه به این نکته است که هدف اصلی از اعمال تحریم‌های بین‌المللی در درجه نخست تغییر رفتار ایران و در وهله بعدی، تغییر نظام سیاسی در ایران است که پشتیبانی مردمی می‌تواند مانع اصلی دستیابی به چنین هدفی شود.

۲- اقدامات ایران

اقدامات جمهوری اسلامی ایران برای افزایش تاب‌آوری خود در مواجهه با سیاست‌های تحریمی غرب، در سه حوزه قابل تأمل و بررسی است؛ نخست، اقدامات برای تحقق الگویی از حکمرانی خوب، دوم، بهره‌گیری از ظرفیت‌های دیپلماسی اقتصادی برای تنوع‌بخشی به شرکای تجاری و سوم، تعقیب سیاست‌های اصلاحی در بخش اقتصادی کشور.

چنانچه تحقیقات آکادمیک نشان می‌دهد هر چه شاخص‌های حکمرانی مطلوب در جامعه تقویت شود به همان میزان شاهد تقویت میزان تاب‌آوری ملی در برابر فشارهای اقتصادی غرب خواهیم بود و متعاقباً اقتصاد ملی نیز در معرض آسیب‌پذیری کمتری قرار می‌گیرد. اقداماتی از قبیل پاسخگو کردن نظام، تقویت ثبات سیاسی، افزایش اثربخشی و کارایی دولت، ارتقای کیفیت قوانین و مقررات، تقویت حاکمیت قانون، کنترل فساد و اصلاحات اجتماعی می‌تواند به افزایش تاب‌آوری ملی در برابر فشارهای اقتصادی غرب منجر شود.

مسئله بعدی، توجه به ظرفیت‌های همکاری و تعامل در عرصه بین‌المللی از طریق تقویت دیپلماسی اقتصادی است. هر چند اعمال تحریم‌های شدید علیه ایران طی سال‌های اخیر چالش‌های فراوانی برای اقتصاد ملی ایران فراهم آورده، با این حال، دیپلماسی اقتصادی می‌تواند موجب برون رفت ایران از چالش مذکور شود. گسترش همکاری تجاری با کشورهای همسایه، افزایش تعاملات اقتصادی با قدرت‌های مستقل همچون چین و روسیه و نیز افزایش مبادلات تجاری با شرکای سنتی می‌تواند زمینه‌گشایش هرچه بیشتر در حوزه اقتصادی را موجب شود و اثر تحریم‌های غرب علیه ایران را کم‌رنگ‌تر نماید.

نکته سوم در این رابطه به اصلاح سیاست‌های اقتصادی کشور باز می‌گردد که مهم‌ترین عامل در این میان، طرح ایده اقتصاد مقاومتی است. اقتصاد مقاومتی با ویژگی درون‌زا و برون‌نگر خود می‌تواند به افزایش تاب‌آوری اقتصادی ملی در برابر فشارهای بیرونی کمک شایانی نماید. در واقع، اقتصاد مقاومتی در پی مقاوم‌سازی و ترمیم ساختارها و نهادهای فرسوده و ناکارآمد اقتصادی است و می‌کوشد تا با اصلاح ساختار اقتصادی کشور، به پویایی و تاب‌آور شدن آن کمک نماید.

۳- ویژگی‌های محیط نظام بین‌الملل

یکی دیگر از عوامل مؤثر در تاب‌آوری ایران تغییر در ماهیت نظم بین‌المللی است. نظم بین‌المللی معاصر نظامی تکثرگرا، چندقطبی، و سیال است که دیگر ایالات متحده قدرت فائقه در آن نیست و منطق چندجانبه‌گرایی بر آن حاکم گردیده است. از این منظر، چنانچه برخی از سیاستمداران آمریکایی نیز بدان اشاره داشته‌اند، «چالش‌های جهانی آن قدر بزرگ است که ایالات متحده به تنهایی نمی‌تواند برای برون رفت از آن اقدام نماید و بدون حضور آمریکا نیز نمی‌توان بر آنها فایق آمد». هرچند این دیدگاه همچنان رگه‌هایی از خوی برتری‌جویانه آمریکایی را در دل خود دارد، با این حال به این مطلب اذعان دارد که آمریکا دیگر کنشگر انحصاری نظام بین‌الملل نیست و لاجرم از پذیرش نقش و قدرت رو به رشد دیگر بازیگران جهانی همچون گروه بریکس، سازمان همکاری شانگهای، اتحادیه‌های منطقه‌ای اقتصادی و نیز بازیگران ملی همچون روسیه، چین، آلمان و برزیل است. این تغییر در ماهیت نظم بین‌المللی این فرصت را برای جمهوری اسلامی ایجاد می‌کند تا با تعقیب استراتژی ائتلاف‌سازی بتواند اثر سیاست‌های تحریمی آمریکا را به حداقل ممکن برساند. سیاست نگاه به شرق و برقراری یک رابطه راهبردی با چین و روسیه موجب گردید تا علاوه بر آنکه مانع از تلاش‌های آمریکا و اسرائیل برای اجماع‌سازی علیه ایران در سطح بین‌المللی شود، این امکان را برای ایران فراهم آورده تا مبادلات اقتصادی و تجاری خود با جهان بیرون را حفظ نماید.

کتابنامه :

الف) منابع فارسی

۱. ابونوری، اسمعیل و لاجوردی، حسن (۱۳۹۵). «برآورد شاخص آسیب‌پذیری و تاب‌آوری اقتصادی به روش پارامتریکی: بررسی موردی کشورهای عضو اوپک». **فصلنامه نظریه‌های کاربردی اقتصاد**، سال سوم، شماره ۳، صص. ۲۵-۴۴.
۲. امیری، حسین (۱۳۹۷). «اقتصاد مقاومتی؛ افزایش تاب‌آوری و کاهش آسیب‌پذیری». **پژوهش‌های اقتصاد مقاومتی**، سال سوم، شماره ۶.
۳. امیری، حسین؛ پیرداده، محبوبه؛ نوروزی، فریبا؛ علیزاده، شیوا (۱۳۹۷). «برآورد شاخص‌های آسیب‌پذیری و تاب‌آوری در اقتصاد ایران». **سیاست‌های راهبردی و کلان**، دوره ۶، شماره ۲۳.

۴. ایزدی، فؤاد؛ خدایی، اسفندیار (۱۳۹۷). «محدودیت‌های آمریکا در همراه ساختن چین با تحریم‌های اقتصادی ایران». **مطالعات انقلاب اسلامی**، سال پانزدهم، شماره ۵۲.
۵. بیات، محسن (۱۳۹۵). «جهانی‌شدن اقتصادی و نقش تهدید نظامی در راهبرد آمریکا برای کارآمدی تحریم ایران». **سیاست**، دوره ۴۶، شماره ۱.
۶. جمشیدی، محمد (۱۳۹۲). «تحریم؛ ابزار آمریکا برای تغییر محاسبه هسته‌ای ایران». **فصلنامه مطالعات راهبردی**، دوره ۱۶، شماره ۶۲.
۷. خادم‌علیزاده، امیر؛ معصومی نیا، غلامعلی؛ قائمی اصل، مهدی؛ حسینی، سیده زهرا (۱۳۹۵). «رابطه شاخص استقلال اقتصادی و تاب‌آوری اقتصادی در ایران». **دوفصلنامه سیاست‌گذاری پیشرفت اقتصادی**، دوره ۴، شماره ۳.
۸. سعادت مهر، مسعود (۱۳۹۶). «بررسی عوامل مؤثر بر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در ایران با تأکید بر نقش تحریم‌های اقتصادی». **مجله اقتصادی**، سال هفدهم، شماره ۵ و ۶.
۹. شقاقی، وحید (۱۳۹۶). «ارزیابی و مقایسه وضعیت تاب‌آوری اقتصادی ایران با رقبای منطقه‌ای». **فصلنامه پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی**، شماره ۸۳، صص. ۲۱۸-۱۸۳.
۱۰. شمولی، هدایت‌الله؛ یعقوبی، حسین (۱۳۹۸). «ماهیت تحریم‌های آمریکا علیه کشورهای عضو و غیرعضو سازمان تجارت جهانی (با تأکید بر تحریم‌های جمهوری اسلامی ایران)». **پژوهشنامه حقوق بشری**، سال چهارم، شماره ۴.
۱۱. عابدی جعفری، حسن؛ تسلیمی، محمدسعید؛ فقیهی، ابوالحسن؛ شیخ‌زاده، محمد (۱۳۹۰). «تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد بر تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی». **اندیشه مدیریت راهبردی**، سال پنجم، شماره دوم، شماره پیاپی ۱۰: ۱۹۸-۱۵۱.
۱۲. غیاثوند، ابوالفضل (۱۳۹۴). «ارزیابی میزان تاب‌آوری اقتصادی ایران طی دوره ۱۳۹۲-۱۳۷۵». **مطالعات راهبردی بسیج**، سال هجدهم، شماره ۶۸.
۱۳. غیاثوند، ابوالفضل و رمضانیان، الهه (۱۳۹۴). «ارزیابی میزان تاب‌آوری اقتصادی ایران طی سال‌های ۱۳۹۲-۱۳۷۵». **فصلنامه مطالعات راهبردی بسیج**، سال هجدهم، شماره ۶۸، صص. ۹۱-۱۰۹.

۱۴. غیاثوند، ابوالفضل و عبدالشاه، فاطمه (۱۳۹۴). «شاخص‌های تاب‌آوری اقتصادی». **فصلنامه روند**، سال بیست و دوم، شماره ۷۱، صص. ۷۹-۱۰۶.
۱۵. غیاثوند، ابوالفضل و همکاران (۱۳۹۳). «مروری بر ادبیات جهانی درباره تاب‌آوری ملی». **معاونت پژوهش‌های اقتصادی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی**. قابل دسترسی در: <http://rc.majlis.ir/fa/report/show/881024>
۱۶. فروغی، اصغر؛ پاینده، عظیمه (۱۳۹۴). «پیامدهای تحریم‌های آمریکا علیه ایران از سال ۶۷-۵۷». **مطالعات انقلاب اسلامی**، سال دوازدهم، شماره ۴۳.
۱۷. کازرونی، علیرضا؛ قربانی، عادل؛ ثقفی، رضا (۱۳۹۴). «بررسی کارآیی تحریم‌های یک‌جانبه و چندجانبه بر تجارت خارجی محصولات غیرنفتی ایران». **نظریه‌های کاربردی اقتصاد**، سال دوم، شماره ۱.
۱۸. گل‌وردی، مهدی (۱۳۹۶). «تاب‌آوری ملی: مروری بر ادبیات تحقیق». **فصلنامه مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی**، دوره ۷، شماره ۲۵، صص. ۳۱۰-۲۹۳.
۱۹. مصلی‌نژاد، عباس (۱۳۹۴). «چندجانبه‌گرایی نامتوازن در سیاست‌گذاری تحریم اقتصادی ایران». **سیاست**، دوره ۴۵، شماره ۳.
۲۰. مغاری، مریم، فریدزاده، علی و خورسندی، مرتضی (۱۳۹۵). «اثر آسیب‌پذیری و تاب‌آوری اقتصادی بر تولید ناخالص داخلی کشورهای منتخب عضو اوپک». **فصلنامه سیاست‌گذاری پیشرفت اقتصادی**، سال چهارم، شماره ۱۱، صص. ۷۷-۱۰۶.
۲۱. مهدی‌لو، علی؛ ابوالحسنی، اصغر؛ رضایی، محسن (۱۳۹۸). «رتبه‌بندی انواع تحریم‌های اقتصادی و برآورد شاخص مخاطرات تحریم با استفاده از روش تحلیل سلسله مراتبی فازی». **نظریه‌های کاربردی اقتصاد**، سال ششم، شماره ۲.
۲۲. میرجلیلی، سیدحسین (۱۳۹۵). «تبیین مفاهیم مقاومت، تاب‌آوری و آسیب‌پذیری اقتصادی». **مجموعه مقالات اولین همایش اقتصاد مقاومتی: بررسی برنامه‌ها و متون**، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
۲۳. میرجلیلی، سیدحسین؛ بزرگی، روشنگر (۱۳۹۷). «بررسی شاخص ترکیبی تاب‌آوری اقتصادی ایران طی سال‌های ۱۳۹۴-۱۳۸۴». **جستارهای اقتصادی ایران**، سال پانزدهم، شماره ۲۹.

۲۴. نظری عدلی، نوید؛ خاکستری، مرضیه (۱۳۹۴). «تحلیل رویکرد ایران در بازار نفت با استفاده از بازی‌های همکارانه و بررسی اثر تحریم‌ها بر درآمدهای نفتی». تحقیقات مدل‌سازی اقتصادی، شماره ۲۱.

(ب) منابع لاتین

25. Briguglio, L. and et. Al. (2008). "Economic Vulnerability and Resilience, Concepts and Measurements". **Research Paper No. 2008/55**, United Nations University, available at: <http://tarjomefa.com/wp-content/uploads/2016/02/4392-English.pdf>
26. Blanc, A. and Nicolas, T. (2013). "Politics and Practice of Resilience". Available at: <https://journals.openedition.org/echogeo/>. Viewed at: April 23, 2019.
27. Caveltly, M. D., Kaufmann, M., and Kristensen, K. S., (2015). "Resilience and security: practices, subjects, temporalities". **Security dialogue**. Vol. 46, No. 1, pp. 3-14.
28. Institute for economics and peace (2016). **Pease and Corruption 2015**. Available at: <http://economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2015/06/Peace-and-Corruption.pdf>. Viewed at :April 20, 2019.
29. List of Countries by GDP (PPP), Available at: <http://statisticstimes.com/economy/countries-by-gdp-ppp.php>
30. Reuters, (June 26, 2018). "Iran says it can handle fresh sanctions amid national strike". Available at: <https://ca.reuters.com/article/topNews/idCAKBN1JM0IK-OCATP>. Viewed at: April 27, 2019.
31. The European Partnership for Democracy, (2017). "Resilience". **Democracy Support Fact Sheets**. Available at: <http://epd.eu/wp-content/uploads/2018/01/Resilience-Fact-Sheet.pdf>. Viewed in April 20, 2019.
32. United Nations Development Programme, (2016). "Human Development Report 2016". Available at: http://hdr.undp.org/sites/default/files/2016_human_development_report.pdf, viewed at: April 20, 2019.
33. Vardy, M. and Smith, M. (2017). "Resilience". **Environmental Humanities**, 175-179.
34. Iran Facts and Figures, available at: https://www.opec.org/opec_web/en/about_us/163.htm. Viewed in: May 1, 2019.

